

Veliko odkritje

Razstava Muzeja novejšje in sodobne zgodovine Slovenije nam, tudi po zaslugi nedavno odkrite slike, na novo predstavi pronicljivega slikarja, grafika in kiparja Toneta Kralja

Piše: Dora Trček

Slika Toneta Kralja z naslovom Avtoportret (1945, olje na platno) je pravzaprav detalj razrezane slike Moja družina. Drugi del te slike je danes samostojna slika Žena s hčerko, kje se je izgubil tretji, pa ni znano. / Hrani: Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije

Morda je nekoliko manj znano, da muzej, ki se od nedavnega imenuje Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije ter pokriva obdobje od prve svetovne vojne do danes, med svojimi številnimi zbirkami že od samih začetkov hrani tudi bogato in obsežno likovno zbirko. Sprva je bil njen namen dokumentaren – s pomočjo likovnih del, kot so na primer partizanska grafika in dela iz taborišč, so beležili zgodovinske dogodke, ki so se zvrstili zlasti med drugo svetovno vojno. Kasneje pa je veliko pomembnejši postal tudi sam likovni vidik umetnin in tako so začeli sistematično beležiti domačo likovno produkcijo. Danes hranijo že kar približno 16 tisoč likovnih del, med njimi so večinoma risbe, grafike in druga dela na papirju, pa tudi slike in kipi.

Zakaj smo začeli s to zbirko? Zato ker so prav dela iz te zbirke na ogled tudi na razstavi, ki so jo v muzeju odprli pred nekaj dnevi ter sta jo kustosa Tina Fortič Jakopič in Marko Ličina pripravila v sodelovanju z Restavratorskim centrom Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Za muzej je to največja in najpomembnejša razstava letos, kar ne preseneča, saj je na njej med drugim na ogled tudi veliko odkritje, do katerega so se v muzeju dokopali v zadnjih letih.

Muzej v svoji zbirki hrani tudi več del Toneta Kralja, ob pogledu na njegovo sliko z

naslovom *Streljanje talcev*, 13. 10. 1942, ki je že od samega začetka del muzejske zbirke, pa je bilo že vseskozi jasno, da na platnu ni le ta slika, temveč se na hrbtni strani skriva še ena upodobitev istega avtorja. Po mnenju muzejske stroke je bilo prekrito delo zelo dovršeno, a ker je bilo premazano s sivo barvo, so o tem, kako je dejansko videti, lahko le ugibali. Zato so leta 2020 k posvetu povabili strokovno komisijo, ki je odločila, da je delo najprej treba temeljito raziskati, nato pa bi barvni premaz v sodelovanju z restavratorji iz Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije lahko odstranili.

To so res storili in pod premazom ugledali sliko *Panem et circenses* (*Kruha in iger*). Delo so tako poimenovali, ker so v njegovem desnem spodnjem kotu našli ta napis v latinščini. In zdaj si ga na razstavi, ki so jo v čast novoodkritemu delu poimenovali *Kruha in iger* ter kjer so na ogled tudi številna druga dela Toneta Kralja, ustvarjena v času druge svetovne vojne ter pred njo in po njej, prvič lahko ogleda tudi širša javnost.

Tone Kralj je bil pronicljiv slovenski slikar, grafik in kipar ter eden ključnih predstavnikov slovenskega ekspresionizma in nove stvarnosti. Leta 1900 je bil rojen v kmečki družini v Zagorici pri Dobrepolju in že od samega začetka močno vezan na ustvarjanje svojega starejšega brata Francea Kralja. Njuni poti sta se kasneje sicer razšli, tako v ustvarjalnem kot zasebnem pogledu. Mlajši Tone je že od nekdaj veljal za umetnika, dovtetnega in občutljivega za tegobe in krivice, ki so se dogajale okrog njega, nanje pa se je odzival s pomočjo umetnosti.

Razstava *Kruha in iger* nas tako v prvi sobi popelje po Kraljevem ustvarjanju v predvojnem obdobju, kjer je s slikami povečini velikih formatov in voluminoznih, skoraj kiparsko obdelanih

figur označeval predvsem realnost kmečkega in mestnega življenja ter delavskega razreda. Že pred vojno je na Primorskem začel poslikavati cerkve in tja se je ves čas vračal. A na Primorskem je bil pred drugo svetovno vojno čas močnih političnih napetosti

Razstava:

Kruha in iger: Slikarstvo Toneta Kralja 1941–1945

Kje: Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, Ljubljana
Kdaj: do 10. decembra 2023

Osrednje delo na razstavi je slika Toneta Kralja *Panem et circenses* (v prevodu Kruha in iger) (1942, olje na platno), ki so jo odkrili na hrbtne strani druge slike, kjer je bila prekrita premazana s sivo barvo. Šele po tem, ko so sliko leta 2020 temeljito raziskali, so barvni premaz v sodelovanju z restavratorji odstranili in ugledali delo, ki je bilo dobrih 80 let skrito pred pogledi. Poimenovali so ga po napisu v desnem spodnjem kotu. /Hrani: Muzej novejši in sodobne zgodovine Slovenije.

in slikar je pogosto s pomočjo nekaj majhnih, skritih elementov in simbolov, ki jih je vključil v svoje cerkvene poslikave, subtilno in prikrito nakazoval na kritiko italijanskega režima.

Med vojno se je njegova vloga angažiranega umetnika okrepila, tesno je bil povezan tudi s primorsko duhovščino. Njegova žena Mara, prav tako umetnica, in hči Tatjana, sta takrat bivali v Ljubljani. Že leta 1940 sta Mara in Tone Kralj v svoji hiši v Ljubljani izdelala skladišče, ki je bilo sprva namenjeno shranjevanju hrane, kasneje pa tudi skrivanju dokumentov Osvobodilne fronte. V njem se je nekaj časa skrivala tudi Neda Geržinič, vodja obveščevalne službe Osvobodilne fronte v Ljubljani. Januarja 1945 je bilo skrivališče izdano, domobranska policija je v

hiši izvedla racijo in Nedo Geržinič so usmrtili, Maro Kralj aretirali, hčerko Tatjano pa pregnali.

Tone Kralj je za tragični dogodek izvedel na Primorskem, kamor se je bil moral umakniti. Takrat je naslikal delo *Moja družina* (*Družinski portret*), ki si ga zdaj lahko ogledamo v uvodnem delu razstave. Gre za več prizorov znotraj ene same slike – slikarjev avtoportret, portret žene s hčerko in racijo hiše v Ljubljani. V muzeju so pravzaprav šele v raziskovalnem procesu, ko so odkrili fotografijo prvotne podobe, ugotovili, da gre za eno samo sliko, ki pa je bila na neki točki razrezana in jo je slikar nato uporabil kot dve samostojni sliki – *Avtoportret* in *Žena s hčerko*. Ni znano, kje se je izgubil tretji del slike, je pa primer ponudil pomemben podatek, da

je Tone Kralj svoja dela večkrat predeloval, jih preslikal ali razrezal.

Prvi del razstave nas popelje še po nekaterih ključnih Kraljevih delih, nastalih med drugo svetovno vojno, kot sta *Cirkus Nazi*, ki ga je za razstavo posodil Tolminski muzej, in *Rapallo* iz Pokrajinskega muzeja Koper. Kustosinja Tina Fortič Jakopič pravi, da je izvrstno, da ta dela po dolgem času lahko opazujemo zbrana na enem mestu in s tem nekako obudimo to obdobje slikarjevega ustvarjanja. Še toliko bolj, ker so nekatera sicer shranjena v depojih in niso stalno razstavljena.

Drugi del razstave je posvečen samemu raziskovalnemu procesu in iskanju okoliščin nastanka dvostranske slike *Streljanje talcev*, 13. 10. 1942 oziroma zlasti njenega

Novoodkrito delo Toneta Kralja se nahaja na hrbtni strani slike Streljanje talcev, 13. 10. 1942 (od 1945 dalje, olje na platno), ki je že od samega začetka del muzejske zbirke. / Hrani: Muzej novejši in sodobne zgodovine Slovenije.

hrbtnega dela *Kruha in iger*. »Ne gre za klasično galerijsko postavitev, velik poudarek je na interdisciplinarnem pristopu in sodelovanju različnih strok, od umetnostnozgodovinske in zgodovinske do konservatorsko-restavratorske,« pravi kustosinja Tina Fortič Jakopič. Doda, da pomembni izsledki izhajajo prav iz ugotovitev restavratorke Zoje Bajdè in Petre Bešlagić. Ena izmed njih je, da je bilo platno na zgornji, spodnji in levi strani odrezano.

Slika *Streljanje talcev*, 13. 10. 1942 prikazuje simbolni trenutek vojne, ko so italijanske oblasti kot povračilni ukrep po atentatu na Marka Natlačena, zadnjega bana Dravske banovine, 13. oktobra 1942 ustrelile 24 talcev v Ljubljani. Ker se delo z likovnega vidika nekoliko razlikuje od sočasnih Kraljevih del in motivov – zgledovalo bi se lahko na primer po Goyevem delu *Streljanje upornikov* 3. maja 1808 –, je zelo verjetno, da je nastalo po naročilu.

In delo na hrbtni strani? Tega so Tone Kralju pripisali že zaradi signature in prepoznavnega likovnega sloga. Potem ko so barvni premaz, ki je sliko prekrival več kot osem desetletij, odstranili, pa se jim je razkrila dovršena in razčlenjena podoba. Prizor na sliki *Panem et circenses* namreč razkriva dogajanje v rimski areni, kjer se bojuje gruča

prepletenih ljudi, na prvi pogled je težko vidno, kdo je agresor in kdo žrtev. Zgoraj na tribuni je upodobljeno približno 130 gledalcev, ker je bilo platno odrezano, pa jih je bilo najverjetneje še več. Figure na tribunah so odete v barve italijanske zastave, arena pa je očitno naznačena kot tako imenovana Ljubljanska pokrajina, saj na sekiri ene izmed figur zasledimo napis Zaščitna znamka Ljubljana.

»Če pozorno analiziramo delo, ugotovimo, da se borijo samo Slovenci. Gre za neko upodobitev spopada znotraj naroda,« pravi kustos Marko Ličina. Med upodobljenimi so prepoznali vsaj štiri skupine figur, ki so jih določili predvsem na podlagi barv, simbolov in drugih značilnosti njihovih opravi ter položaja znotraj kompozicije. Te figure so pripadniki telovadne organizacije Sokol, trije pripadniki Osvobodilne fronte, pripadniki Prostovoljne protikomunistične milice (MVAC) ter dva ali trije vojaki v uniformah Kraljevine Jugoslavije.

Na govorniških odrih opazimo podvojeno podobo italijanskega diktatorja Benita Mussolinija. Zanimivo je, da ga je Tone Kralj na levi upodobil kot rimskega cesarja, na desni pa, morda načrtno, v vojaški uniformi, ki spominja na oblačilo običajnega vojaka oziroma kaplarja. Mussolini je kot

vodja Prostovoljne milice nacionalne varnosti (MVSN) sicer nosil sivo častniško uniformo z oznako častnega čina prvega kaplarja.

Sliko lahko razumemo kot prikaz politične strategije kruha in iger, ki jo oblast uporabi, da bi preusmerila pozornost z žgočih tematik. Bližnji pogled na figure s tribun nam razkrije cel spekter čustvovanj in odzivov na dogajanje pod njimi, od spodbujanja k boju do obračanja proč. »Z razstavo smo želeli izpeljati tudi premislek o slikarstvu Toneta Kralja in njegove umetnosti, ki je bila vedno družbenokritična in je pozivala k samorefleksiji, kar je pri tem delu precej očitno. Namreč takšno dogajanje se ne tiče zgolj političnih elit, pač pa vseh nas, vseh, ki so na tribunah,« pravi Tina Fortič Jakopič.

Slika *Panem et circenses* bi lahko znotraj slikarjevega opusa razumeli kot eno njegovih najbolj neposrednih gest. Umetnik pacifiistične drže, ki se ni nikoli zelo jasno opredelil do nobenega političnega režima, pravzaprav je vse kritiziral, se je pri tem delu z upodobitvami figur, njihovimi gestami in okrvavljenimi noži precej jasno opredelil za Osvobodilno fronto. Barvni premaz na sliki je narejen hitro in površno, predvsem pa Tone Kralj slike ni preslikal, pač pa jo je uporabil za hrbtnišče novega dela, kar morda nakazuje na to, da je delo tudi sam želel ohraniti. ×